

Andreja Bajt

“Prevajalci so ubogi ljudje”

Radikalna, brezkompromisna, provokativna stališča so bila za avstrijskega pisatelja in dramatika Thomasa Bernharda, samozvanega umetnika pretiravanja, malodane zaščitni znak. Udrihal je čez vse in vsakogar, ne le enkrat tudi čez prevajalce, češ da iznakažajo izvirnike, jih razmesarjajo do nerazpoznavnosti, kar je posledica njihovega diletantstva in umazanosti. V nekem intervjuju je na vprašanje, ali mu njegovi prevodi prinašajo zadovoljstvo, ugotovil tudi naslednje: “Prevajalci so ubogi ljudje, ki za svoj prevod dobijo v nebo vpijoče nizek honorar, pa tudi strašno delo morajo opravljati. A če delaš, kar ni nič, za kaj bi za to sploh kaj dobil?” Na prvi pogled se zdi tudi ta izjava avtorja, od katerega smrti to leto mineva že petnajst let, le provokacija. A le na prvi pogled. V resnici ta izjava dobro opisuje logiko, ki so se ji (bili) prisiljeni podrediti prevajalci leposlovja. Ne le v Bernhardovi Avstriji. Tudi v Sloveniji tretjega tisočletja.

Prevajalci leposlovja v Sloveniji so ubogi ljudje, ki za svoj prevod dobijo v nebo vpijoče nizek honorar, saj Slovenija spada med tiste države, ki nimajo obvezne standardne ali splošno sprejete vzorčne pogodbe za plačilo avtorskega honorarja. To pomeni, da pri nas vlada popolna pogodbeni svoboda; cena in pogoji prevajalčevega dela se oblikujejo prosto med prevajalcem in založnikom. In ravno pri pogajanjih o višini avtorskih honorarjev se je stanje predvsem v zadnjem desetletju precej poslabšalo: po besedah prevajalcev naj bi se honorarji v drugi polovici devetdesetih realno znižali za kakih 40 %. Da ne gre le za subjektivno oceno prizadetih, potrjuje primerjava honorarjev za prevode proze, ki jih subvencionira Ministrstvo za kulturo – ti se približno ujemajo s priporočenimi cenami ministrstva –, in honorarjev za nesubvencionirane prevode, izplačane v naši največji založbi v devetdesetih letih preteklega stoletja. Če so

se ti honorarji na začetku devetdesetih let še približno ujemali, je položaj na začetku tega stoletja povsem drugačen: priporočena cena za avtorsko polo ministrstva za subvencioniran prevod je od 68 do 85 tisoč tolarji, medtem ko se plačilo za avtorsko polo v največji založbi giblje med 25 in 37 tisoč tolarjev. Pri tem je potrebno povedati, da honorarji, ki so nižji od 25 tisoč tolarjev, niso nobena redkost. Prav tako ni nobena redkost barantanje za število znakov na prevajalsko stran, kar pomeni, da je honorar za *uradnih* 30 tisoč znakov lahko še veliko nižji.

A višina honorarja še zdaleč ni vsa zgodba. Tu so še drugi, manj v nebo vpijoči pogoji dela, ki jih bodisi prevajalec leposlovja sprejme s podpisom avtorske pogodbe bodisi so rezultat kršenja le-te. Najprej so tu roki za izplačevanje honorarja. Ti se vedno bolj odlagajo, obenem pa se uveljavlja izplačevanje v več kot dveh obrokih. Anketa med člani Društva slovenskih književnih prevajalcev je pokazala, da sta le 2 prevajalca (od 49) dobila ves honorar ob izročitvi prevoda, kot je to določeno z zakonom o delovnih razmerjih, 7 pa jih je ves honorar dobilo šele ob izidu knjige. V vseh ostalih primerih je bil honorar izplačan v več obrokih. Temu drobljenju plačila se pridružuje še dejstvo, da se povečuje s pogodbo določena naklada. Kar konkretno pomeni, da založbe podpišejo pogodbo za fiksen honorar, na primer za tisoč izvodov, in tudi če bi zaradi interesa trga morali natisniti še en ali dva tisoč dodatnih izvodov, bi honorar ostal nespremenjen. Tako se založbe izognejo dodatnim stroškom za honorarje, ki bi jih morale plačati avtorju v primeru ponatisa njegovega dela. S tako prakso se pri nas počasi uveljavlja prenos pravic, ki je veljaven za neomejeno časovno obdobje in neomejeno naklado. In še bi lahko naštevali.

V takih razmerah je očitno, da večina prevajalcev s statusom samozaposlenega v kulturi s prevajanjem leposlovja ne more preživeti. Logična posledica je torej, da se leposlovje v Sloveniji prevaja v prostem času, kar se pravzaprav kaže že znotraj stanovskega združenja književnih prevajalcev; kot ugotavljajo v enem od svojih zbornikov, so med njimi ljudje z različno izobrazbo in različnimi osnovnimi poklici, nekaterim je prevajanje stalna, osrednja, poglobljena dejavnost, drugim občasna, dopolnilna, tretjim le redka, obrobna. Raziskava na Oddelku za prevajalstvo na Filozofski fakulteti je pokazala, da se skoraj tri četrtine prevajalcev leposlovnih knjig, izdanih na začetku tega tisočletja, s prevajanjem ne ukvarja poklicno in jim to pomeni le dodatno dejavnost. Slaba tretjina tistih, ki prevajajo leposlovje, je redno zaposlenih kot profesor na univerzi ali na srednji šoli oziroma kot urednik ali novinar. Kar petina prevajalcev je delovno neaktivnih: torej takih, ki so bodisi upokojeni ali pa še študirajo. Le dobra četrtina se tako ali drugače preživlja s prevajanjem – in to, zaradi očitnih razlogov, ne nujno s prevajanjem leposlovja.

Vrnimo se k Bernhardu in njegovi logiki: "če delaš, kar ni nič, zakaj bi za to sploh kaj dobil"? V Sloveniji se res zdi, da prevajalci pravzaprav ne delajo nič, saj je pri prevajanju leposlovja uveljavljen t. i. podomačitveni prevod – kot ga je poimenoval prevajalec in prevodoslovec Lawrence Venuti – ki pri bralcu

ustvarja iluzijo, da sploh ne bere prevoda, temveč izvirno besedilo. To dokazujejo tudi utemeljitve nagrad prevajalcem, ki kot kriterij odličnosti navajajo naravnost in tekočnost; razumljivo in naravno govorico, posluš za naravne možnosti slovenskega jezika. Prevajalce se torej nagraduje za delo, ki se mu ne vidi, da je. O nevidnem delu prevajalca navsezadnje priča tudi podatek, da je v vzorcu leposlovnih knjig, izdanih v Sloveniji v letih 2001 in 2002, prevajalec le v 11 % primerov omenjen na naslovnici, v treh primerih pa imena sploh ni! Prevajalčevo ime se pojavlja na notranji naslovnici, največkrat pa se izgubi v kataložnem zapisu o publikaciji: kljub temu da naš zakon o avtorski in sorodnih pravicah pravzaprav prevajalca obravnava kot avtorja in mu posledično torej priznava pravico do priznanja avtorstva in s tem, da bo njegovo ime ustrezno označeno, ter kljub temu da je bilo na Unescovi konferenci v Nairobiju že leta 1976 sprejeto priporočilo, naj bo ime prevajalca zapisano na vidnem mestu na vseh izdanih prevodih. Realnost prevajalca v Sloveniji se torej bolj sklada s slovensko uredbo o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije dejavnosti, ki prevajanja na formalni ravni ne priznava kot ustvarjanje: dejavnosti prevajanja in tolmačenja se ne uvrščata med umetniško ustvarjanje oziroma poustvarjanje, ampak med poslovne dejavnosti, kamor spadajo tako različne dejavnosti, kot so fotografska dejavnost, pa tudi čiščenje stavb in pakiranje. Prevajanje – očitno pa tudi fotografska dejavnost – v Sloveniji v resnici še ni priznано kot ustvarjalno delo, na katerega bi bilo treba posebej opozarjati: očitno pri nas še vedno velja, da je tisti, ki interpretira besedo ali glasbo na odru, ustvarjalen, prevajalec, ki interpretira besede na tiskanih straneh, pa ne, čeprav sta si – roko na srce – nalogi zelo podobni.

Bernhardove bistrourne besede so se torej izkazale kar za preroške. Za kako dolgo še? Bodo prevajalci leposlovja kdaj zaslužili dovolj, da bi lahko s tem tudi preživeli? Skoraj zagotovo ne. Zaradi več razlogov. Najpomembnejši razlog je založniški trg, ki prevajalcem v Sloveniji onemogoča zadostno količino dela: po eni strani založbe krčijo svoje leposlovne programe, po drugi strani pa je pri prevajanju iz angleščine, iz katere se daleč največ prevaja, konkurenca med prevajalci precej močna. Iz jezikov z manj govorcev pa se prevaja relativno malo. Količina dela je pogojena tudi z nepredvidljivostjo založniške dejavnosti, ki ne more zagotoviti stalnega in rednega dela, saj jo usmerja trg; pri prevedenih delih deloma tudi dogajanje v tujih prostorih ter višina in število državnih subvencij. V takih razmerah je verjetno iluzorno pričakovati, da bo kaj več kot peščica prevajalcev le s prevajanjem leposlovja lahko na leto zaslužila dovolj za preživetje. Če pri pojmu *dovolj za preživetje* za orientacijo vzamemo znesek 4.530.556 tolarjev bruto, kolikor je znašal dohodkovni cenzus Ministrstva za kulturo za leto 2003, bi to pomenilo v današnjih razmerah, ko založbe v povprečju plačujejo 30.000 tolarjev na avtorsko polo, približno 150 pol ali 2.250 prevedenih strani na leto. Če bi prevajalec že fizično zmogel prevesti tako količino besedila, je verjetno težko pričakovati, da bi toliko besedila lahko tudi kakovostno prevedel: to pomeni, da bi moral vzeti praktično vsako ponujeno

delo, ne pa se odločati za avtorje, ki ga privlačijo in so mu miselno in čustveno blizu. Toda tudi če bi se avtorski honorar zvišal, kar je glede na stanje naših založb sicer malo verjetno, si je težko predstavljati osemurno rutinsko prevajanje leposlovja, še posebej, če tako prevajanje opredelimo kot ustvarjalno delo, in ne mehanično prestavljanje besed iz enega jezika v drugega. Prevajalcem torej ostane le tolažba, da vsaj v duhu nikoli niso bili ubogi.

Kaj pa priznavanje prevajalčevega dela? Tudi glede tega bomo lahko še nekaj časa citirali Bernharda: preden se bo na tem področju kaj premaknilo, bo verjetno še kakšen prevajalec prejel nagrado za najbolj prezrto osebnost leta. Spet ostane le tolažba: védenje, ki ga je Vlado Šav, ko je govoril o svojem prevodu Buzzatijevega romana *Tatarska puščava*, strnil z naslednjimi besedami: "Res, ta knjiga je moja, to so moje besede, sledeče mojemu videnju sveta za Italijanovo pripovedjo; le jaz sem odločal, ali bo 'il squillo della tromba' klic ali krik ali vrisk trobente; tehtal sem trepetanje onemogle ljubezni, vročične vznike moškega zanosa in odtlenke rumenine po sončnih sobanah. In vi boste brali le to, kar sem zapisal."